

A HAJNALI MOSDATÁS KÉRDÉSÉHEZ

*Adatok egy lakodalmi rítus betiltásához
és összehasonlító vizsgálatához*

JUNG KÁROLY

1981 júniusában egyik intézeti tudományos kutató kollégámmal azzal a hírrel lepett meg, hogy Újvidék Történelmi Levéltárában színháztörténeti adatok után kutatva valószínűleg engem érdeklő szokástörténeti utalásra bukkant.¹ Az egyik karton szerint a lakodalmakban szokásos hajnali mosdatás meglétére kérdez rá egy belügyminisztériumi körirat, s be is tiltja, ha a város területén gyakorolt szokás lenne.

A hír természetesen örömet szerzett, hisz rögtön eszembe jutott, hogy *A Magyarország Néprajzának Lakodalom fejezete*² délvidéki sajátosságként és a szlávoknál is ismert rítusként emlegeti, de minden pontosabb megjelölés és összehasonlító adatok nélkül. Amikor a magam népszokásmonográfiájának³ anyagát gyűjtöttem Gomboson, a Szendrey-féle kérdőív⁴ alapján rá is kérdeztem, de a válasz nemleges volt. A szokás esetleges gyakorlására magam sem emlékeztem.

A kijegyzett iktatószám alapján kikért irat valóban olyan adatokat tartalmazott, amelyek a kérdéses szokással voltak kapcsolatosak. Nem nagy fáradtsággal előkerült egy másik karton, amely a belügyminiszteri köriratra adott városi rendőrkapitánysági válaszra utalt. Ennek az iratnak a kikérésével és áttanulmányozásával aztán kikerekedett a kérdéskör, amelyet vázlatos formában kíván a jelen dolgozat szemügyre venni.

Nem akarva abba a tévedésbe esni, hogy a tudománytörténet által már ismert levéltári adatokat újra közrebocsássak, természetesen találtam, hogy utánanyomozzak a kérdésnek az irodalomban. Ez a kutatás azzal az eredménnyel járt, hogy a lakodalmi hajnali mosdatás betiltását számon tartja ugyan az irodalom, de magának a belügyminiszteri köriratnak a közzétételéről nem szólnak elérhető adatok. Az utalásokból

¹ Köszönet illeti ezen a helyen is dr. Káich Katalin művelődéstörténészt.

² Szendrey Ákos 1943. 173.

³ Jung Károly 1978.

⁴ Szendrey Ákos 1956. 24—25.

az sem tűnik ki világosan, hogy melyik évben került sor a hatósági betiltásra; a legközelebbi betájolás a századfordulót jelöli meg.

Mielőtt tehát szövegszerűen is közölnénk a kérdéses köziratot, tekintsük át ezeket az utalásokat. A legkorábbi említés egy évvel a rendelet kibocsátása után, 1898-ban íródott, s nem etnográfiai szempontból foglalkozik a rítussal. Szerzője Tömörkény István, aki a Szeged környéki népeletnek éles szemű megfigyelője és ismerője volt. Az *Országos Hírlap*-ban közölt tárcasorozatának egyik darabjában írja a következőket:

„Van egy csúnya szokásuk a pusztaiaknak, ami talán még az ősvallásból maradt meg: hogy lakodalom alkalmával az egész vendégség megmossa az arcát ugyanazon egy tál vízben. Nem komoly mosakodás ez, csak olyanfajta, mint a századvégi töröké, aki fölvesz egy marék vizet a tenyerébe és lefuttatja a könyökéig. Ennek dacára ez a mosakodás fertőzhet, különösen trachomában. Ez okból eltiltották. Száz forintig jár érte a bírság. Itt van megint egy dolog, amit lehetetlen ellenőrizni, mert hisz akkor minden lakodalmas pusztai házba kellene egy rendőr. Ennélfogva csinálják.”⁵

Bálint Sándor, aki a szegedi alsóvárosi lakodalmi szokásokat foglalta össze 1933-ban, mindössze pár mondatban tér ki a bennünket érdeklő kérdésre: „Reggel felé az újasszony megmosdatja és megfésüli a lakodalom férfivendégeit. A mosdatás hatósági orvosi beavatkozásra megszűnt, de a fésülés még tartja magát... Az újasszony fáradságáért pénzt adtak, ki mennyit akart.”⁶

A hajnali lakodalmi mosdatás betiltásának további két említése Tárkány Szücs Ernőnél található; alapjában véve először Tömörkény Istvánra utal mint forrásra, miközben az író műveiben olvasható népi jogtudatot vizsgálja⁷, a magyar jogi népszokásokat összefoglaló monográfiában⁸ pedig Bálint Sándor imént idézett dolgozatára utal.

A rítus betiltásának egyéb hivatkozható említéséről nincs tudomásom, a *Magyar Néprajzi Lexikon* eddig megjelent négy kötete nem foglalkozik vele. Éppen ezért nem lesz érdektelen a magyar királyi belügyminisztertől származó és 1254—IV-a jelzetű rendeletet teljes szövegében közölni:

⁵ Tömörkény István 1963. 99—100. A tárca először 1898-ban jelent meg a bírságok címmel az *Országos Hírlap*-ban. A dolgozat kéziratának elkészülte után sikerült hozzájutnom az *Ethnographia* 1897-es (VIII.) évfolyamához, amelyben az Apróságok rovatban az alábbi olvasható: „Eltörölt népszokás. Perczel miniszter néhány hónappal előbb rendeletet intézett a törvényhatóságokhoz, amely az Alföldön dívó hajnali menyasszony mosdatás népszokását, mivel ez a tapasztalás szerint alkalmas volt a trachoma terjesztésére, eltiltja. Ezen népszokás abból áll, hogy a lakodalom hajnalán a menyasszony közös cseréptáliból megmosdatja és közös törülővel megtörli az összes vendégeket, akik ezért pénzajándékot dobna a tálba.” (Június—júliusi 4. szám, 344. lap.)

⁶ Bálint Sándor 1933. 14.

⁷ Tárkány Szücs Ernő 1970. 424. Köszönet illeti Tárkány Szücs Ernőt, aki erre a dolgozatra felhívta a figyelmet.

⁸ Tárkány Szücs Ernő 1981. 392—393.

„Szeged város külterületén lakodalmaknál az a szokás, hogy a menyasszony egy tál vízzel sorba járja a vendégeket, megmossa azoknak arcát és azután közös törölközőt nyújt nekik arcuk megtörlése céljából.

Münthogy ezen szokás a trachoma-ragály elterjesztésére nyújthat alkalmat, ennél fogva fölhívom a törvényhatóságokat, hogy amennyiben ezen szokás hatósága területén is divatban volna, azt az 1884. évi 51.066 számú itteni körrendelet és nevezetesen az ehhez csatolt utasítás I. részének Övintézkedések című fejezete alapján szigorúan tiltsa be s az ezen tilalom ellen cselekvőkkel szemben az ott jelzett megtorló eljárást alkalmazza.

Az ezen irányban tett intézkedésekről és arról, hogy területén megvan-e ezen szokás vagy nincs — mielőbb tegyen jelentést.

Budapesten, 1897. évi április hó 13-án. A miniser helyett (olvashatatlan aláírás) államtitkár.”⁹

Az Újvidéki Városi Tanács jelentéstételi meghagyással fordult a városi Rendőrkapitányi Hivatalhoz, amely dicséretes buzgalommal, még ugyanazon év május 9-én jelentette az alábbiakat a Városi Tanácsnak:

„Folyó évi április hó 28-án 8444 szám alatt kelt meghagyására van szerencsénk tisztelettel jelenteni, hogy városunk területén nem szokás az, hogy lakodalmaknál a menyasszony egy tál vízzel sorba járja a vendégeket, megmossa azoknak arcát, azután arcuk megtörlése céljából közös törölközőt nyújtson nekik.

Újvidéken, 1897. május hó 9-én. Főkapitány (olvashatatlan aláírás).”¹⁰

A Városi Tanács ennek a jelentésnek alapján, szinte azonos szöveggel, juttatta el a maga jelentését a belügyminiszternek, 1897. június 21-én.

Nyilvánvaló, hogy a rendelet az igen nagy mértékben elterjedt trachomajárványt volt hivatva megfékezni. Hogy ez a ragály Újvidéken is nagy gondot okozott az egészségügyi hatóságnak, azt a Történelmi Levéltár számos, trachoma-üggyel foglalkozó irata bizonyítja. Sajnos, a trachomajárványok történetét összefoglaló munka nem járt a kezünkben, de egy véletlenül eléink került kiadvány¹¹ is ékesen bizonyítja, hogy ez a járvány a múlt század végén egyik első számú megoldandó feladata volt a közegészségügynek. Torontál vármegye 1884. évi állapotáról szóló alispáni jelentés külön bekezdésben foglalkozik a „szemcsés köthártyalob” ügyével. Elmondja, hogy hatósági ipankodás ellenére is igen csekély eredményt értek el a kór leküzdésében, mivel „gyógykezelés elleni elenszegülést” tapasztaltak, okul hozva föl többek között azt, hogy a parasztság körében „a szokásos nyílt tűzhelyből fejlődő füst is izgatja

⁹ Jelzete: Történelmi Levéltár Újvidék (Istorijski arhiv u Novom Sadu) Fl kig 8444/1897.

¹⁰ Jelzete: Történelmi Levéltár Újvidék Fl kig 10240/1897. Az újvidéki szerbek lakodalmi szokásainak rövid leírásában Érdujhelyi sem említi: Érdujhelyi Menyhért 1894. 405—406.

¹¹ Talián Béla 1885. 119—120.

a szemeket, valamint a hagymaevés, pálinkaivás és a zsúfolt házközösségi lakszobák is.”¹² A jelentésből kitűnik, hogy a kezelési költségeket is az „érdekelteknek” kellett volna viselniük, ami aztán végképp „ellen-szegülést keltett”, ami ellen csendőrségi karhatalom bevetése sem járt eredménnyel. (Érdekes viszont, hogy Reizner János, Szeged érdemes monográfusa mindössze hat sort szentel művének közegészségügyet tárgyaló részében a trachomának. Az 1900-ban napvilágot látott harmadik kötetben¹³ azt írja, hogy ez az „egyiptomi szembetegség” csak a legújabb időkben fordult elő Szegeden. Feltűnőbb elterjedését az 1878-as újonc-vizsgálat alkalmával tapasztalták, bár elszórt esetek már 1875-ben előfordultak. Szól a ragályt leküzdeni szándékozó felterjesztésről is, de az nem részesült kellő figyelemben. A dolgozatunkban közzétett belügyminiszteri rendeletről, amely éppen Szegedre hivatkozik, mint olyan helyre, ahol a szokás kimondottan elterjedt, tehát elősegíti a trachoma terjedését, nem tesz említést.)

Az 1897. évi, lakodalmi hajnali mosdatást betiltó hatósági rendelet korántsem egyedülálló. Az irodalom nem egy olyan további hatósági vagy egyházi rendeletről hírt ad, amely vagy közegészségügyi, vagy pedig erkölcsrendészeti okokból kifolyólag igyekezett egy-egy hagyományt vagy szokást megfékezni, betiltani. Egy 1831-ből származó kolera-kiadvány¹⁴ például indokolt egészségügyi okokból tiltja, hogy a temetkezési szokások egyes mozzanataira sor kerüljön:

„Ha valaki Epekorságban meg hal, azon Hólt testhez senki se nyuljon, annál kevesebbet azt ne Tsókolja Ura, felesége, gyereke vagy más Rokonja.” Továbbá: „Torr vagy ugy nevezett: Pománáknak tartása ezen mérges nyavalyának tartalmáig meg nem engedetik.” Valamint: „Mínthogy a sok harangozás még jobban meg tsüggeszti a bátortalonokat, ezért még ezen nyavalya Uralkodik, minden halottért való külön harangozást megtiltom, hanem azt meg engedem, hogy az ugyanazon nap meg holtakért egyszer napjában harangoztasson, de az is tsak 5 minutumig tartson.”¹⁵

Elképzelhető, hogy a halállal és a temetkezési szokásokkal alapvetően összefüggő és a néphagyományban mélyen és szívósan fennmaradó szokások (a halott csókolgatása, a halotti tor és a halott lelki üdvéért folyó harangozás) elmaradása egy hagyományörző XIX. század eleji közösségben majdnem olyan csapást jelentett, mint maga a kolerajárvány. Minden bizonnyal kifejezetten hagyományörző terület volt a kor Arad, Csongrád és Temes megyéje, valamint Szeged városa is, amelynek területére az idézett „hirdetés” vonatkozott, ha a tilalmak között fontos népszokásmozzanatok kényszerű mellőzése szerepelt.

¹² Talián Béla 1885. 120.

¹³ Reizner János 1900. 185.

¹⁴ Szállási Árpád 1979.

¹⁵ Az idézetek helye: Szállási Árpád 1979. 308.

Ugyancsak említésre méltó az a XVIII. század második feléből, 1777-ből származó tiltó rendelet, amely éppen Újvidék területére vonatkozott.¹⁶ Szintén egészségügyi okokra való hivatkozással a városi helytartótanács elrendelte a nyitott koporsóban való temetkezés és a halott arca csókolgatásának tilalmát. Ez a szokás a görögkeleti szerbek körében dívott. Hogy azonban a rendelet, illetőleg a tilalom a hagyományörző közösségben milyen reakciót válthat ki, arra az azonos évben Újvidéken, Versecen és Zomborban bekövetkezett zendüléssorozat adhat választ. Erdújhelyi Menyhért ugyanis feljegyezte, hogy a karlócai metropolitának karhatalmi beavatkozáshoz kellett folyamodnia, hogy ellenállhasson a püspöki lak előtt fenyegetően gyülekező zendülőknek. Az eseménysorozatnak az lett a vége, hogy a közigazgatás a következő évben újra engedélyezni volt kénytelen a nyitott koporsóban való temetkezést. A szerbek temetkezési szokásai között egyébként még századunk második felében is gyakorolt szokás volt a nyitott koporsóban való temetkezés.

Az erkölcsei okokra hivatkozó hagyománytiltó rendelkezések közül érdemes kettőt megemlíteni. Hozzátevé, hogy fogantatja vajmi kevés volt mindkettőnek.

Kapronca város előjárósága 1774-ben „a kicsapongást és a hajadon ifjúságnak éjjel együtt való elhálását” óhajtotta teljesen kiirtani.¹⁷ A közvétevé hozzá is tette a szöveghez, hogy a szokás a felvidéki németeknél és tótoknál a századfordulón még megvolt.

Bogyszló község református egyházának jegyzőkönyvében maradt fenn az az egyházi rendelkezés, amely „a fajtalan musikát, tántzot, trágár beszédet és minden fajtalanságot” akarta kiküszöbölni. A továbbiakban meg is okolja a tilalmat: „Szomoruan tapasztaljuk, hogy a Legényeknek és a Lányoknak együtt való játékjokból, s némelly házaknál való csoportozásokból sok rossz dolgok következnek.” A nagyobb súly okából hozzászövi még a rendelkezés: „mind a hejtelen Companiazok, mind azok, a kik ezeket magukhoz botsátván bordélyházat tartanak, a Magistratus büntetését el nem kerülük.”¹⁸

Ez a rendelkezés 1760-ban született, s ékesen bizonyítja, hogy a házasság előtti szokások, mulatozások, szórakozások minden egyházi vagy hatósági tilalom ellenére is egészen századunkig, illetőleg századunkban is virágoztak.

A fentiek előrebocsátása után nem árt szemügyre vennünk, hogy az 1897-ben „betiltott” lakodalmi hajnali mosdatásnak milyen nyomai lehetők meg a kérdés irodalmában. A betiltó rendelet szövegében példaként emlegetett Szegednél maradvá idézni lehet a város etnográfusának, Kovács Jánosnak sorait az 1901-ben, tehát a rendelet után négy eszten-

¹⁶ Magyary-Kossa Gyula 1940. 182—183. 524. szám. Erdújhelyi Menyhért 1894. 221—223. (Temetési zavargások Újvidéken.) Ugyanannak az összefoglalása: Rajković, Dj. 1881.

¹⁷ Hajnal Ignác 1905.

¹⁸ Dömötör Sándor 1942.

dővel megjelent *Szeged és népe* című művéből: „hajnalban pedig, mikor virradni kezd, a menyasszony mindenkit gyengén s tréfásan megmosdat s ezért mosdató-pénzt szed.”¹⁹ A műben nem történik említés arról, hogy ezt a szokást a hatóság betiltotta volna. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szegedi tanyák népe — miként arra Tömörkény is hivatkozik dogozatunk elején érintett cikkében²⁰ — vagy nem hallott, vagy egyszerűen nem vett tudomást a tiltó rendelkezésről. Úgy látszik, Kovács János sem tudott róla, aminthogy a fentebb emlegetett Reizner János sem.

A leírások sorában igen fontos hely illeti meg Kálmány Lajos szajáni adatát, amely minden bizonnyal 1880 táján nyert lejegyzést. A „mosdatásként” szereplő részlet a következő: „Éccakának évaggya után, három óra körül a menyasszony bejön a nyoszoju lányokkal. A menyasszony kezébe törülköző, az egyik noszoju lányéban telt tál, a másikéban meg szappany van. Most a menyasszony sorra járja a férfi vendégeket, megvizezi kissé az ember arcát, megtörüli, ezért az ember pénzt dob, s ha rokonja a vőlegénynek, a mönyasszony megcsókolja, ha nem rokon, tovább ereszti.”²¹ Bácskai magyarok jellemző szokásaként foglalja össze a mosdatást Bellosics Bálint, ugyancsak jó pár évvel a rendelet megjelenése után: „Kint bekötik a menyecske fejét, s aztán a vőfélyvel, akinek díszes törülközőt adnak a nyakába, újra bemegy mosdatni. Egy tányérból először megmosdatja a vele járó kisvőfélyt, aztán az ipát, napát és sorba a többi vendéget, kiket aztán a vőfély törül meg. A mosdatásért kiki tetszése szerinti pénzösszeget dob a tányérba.”²²

Bálint Sándor a már idézett dolgozatán kívül még két helyütt tesz említést a lakodalmi hajnali mosdatásról. A Szegedi szótárban²³ lényegében 1933-as adatát foglalja össze és Kálmány Lajos szajáni lejegyzését (a betiltás említése nélkül!). A parasztlelet rendjét összefoglaló nagyobb lélegzetű áttekintésében pedig csak Szegedre lokalizálja az adatot, mondván: „Reggel felé... az újasszony megmosdatja és megfésüli a lakodalom férfivendégeit, hogy frissebbek legyenek. Az újasszony fáradságáért ajándék jár.”²⁴

Katona Imre kis sárközi összefoglalásában az alábbi mondat található: „Alsónyéken pl. a vőfély «megborotválja» a férfivendégeket, a menyasszony sorra törli az arcukat, s pénzt kap érte.”²⁵

A Magyar Népzene Tára lakodalmat tárgyaló kötetében a lakodalmi szokások áttekintése kiter — mosdatás címmel — a vizsgálatunk tárgyát képező rítusra. A pár mondatos összefoglalás voltaképpen nem tesz hoz-

¹⁹ Kovács János 1901. 291.

²⁰ Tömörkény István 1963. 100.

²¹ Kálmány Lajos 1882. 214—215.

²² Bellosics Bálint (1909). 337.

²³ Bálint Sándor 1957. II. 168.

²⁴ Bálint Sándor 1943. 222.

²⁵ Katona Imre 1962. 148.

zá új mozzanatot a fentiekben már ismertett leírásokhoz.²⁶ Megemlíthető esetleg a kút vagy a tréfálkozás mozzanata, de ezek, mint a későbbiekben látni fogjuk, a kérdés lényege szempontjából másodlagos mozzanatoknak tekinthetők, vagy pedig értelmezésük más irányú.

Az eddig ismertett források egyike sem utal a rítus eredetére. Mindössze *A Magyarság Néprajza* Lakodalom fejezetére lehet utalni, amely szerint ez a szokás a délvidéki magyarság körében elterjedt, de a szlávoknál is ismert. A fönti utalásból kiindulva próbáltam tallózni a délszláv gyűjtésekben, hogy vajon ismert-e a szokás és mennyire megterhelt. Ez a vizsgálódás azt mutatja, hogy a szokás ismert a délszlávok körében, de nem említi minden leírás, s nem azonos alapossággal.

Vuk Karadžić klasszikus néprajzi leírásaiban az alábbi adatok említik a lakodalmi hajnali mosdatást poljevačina néven. (Mint látni fogjuk, ugyanez a rítus poljevača, illetve polivača elnevezéssel is előfordul az irodalomban.)

„Miután ezt néhányszor elénekelték, az újasszony a mosdó felett vizet önt a násznépnek és mindenkinek, akik az asztal mellett voltak; ezek megmossák a kezüket, a vőfély pedig, aki az újasszony mellett állt, a kezében törülközőt tart, ebben a kezüket megtörlik. Mindenki, miután a kezét megmosta, pénzt vet a vízbe vagy valami ezüst illetve arany dolgot. Mindez az újasszonyé, s más vidékeken *mosdatópénz* a neve.”²⁷ Szerémségi adatként az alábbiak is olvashatók Vuknál: „Másnap hajnalok hajnalán az újasszony minden lakodalmasnak vizet önt, hogy megmosdjon, törülközőjét pedig, amelyet erre az alkalomra készítet, s amelynek mosdató törülköző a neve, átnyújtja, hogy megtörülközzenek.”²⁸

A *Szerb Etnográfiai Gyűjtemény* első kötetében az alábbi leírás található: „Reggel az újasszonynak korán kell kelnie, tüzet raknia, vizet hoznia, s vizet kell öntenie ipának és a többinek, hogy megmosdjon. Ünnepnapokon meg kell fésülnie az ipát, s ha az útnak indul, ki kell kísérsenie, ha pedig érkezik, várnia kell rá.”²⁹

A boszniai visokói nánie pravoszláv lakossága körében is ismert volt a mosdatás szokása, miképpen arra M. S. Filipović monográfiája utal: „Az újasszony a vőfélyel először az ipához megy és kezét csókol neki.

²⁶ *A Magyar Népzene Tára* 1955.

²⁷ „Dok se ovo nekoliko puta ispjeva, nevjesta nad umivaonicom poljeva svatovima i svima koji su za trpezom bili, te umivaju ruke, a djever pored nje drži ličnjak te se otiru. Svaki pošto ruke umije, baci u vodu kakav novac ili drugo što od srebra ili zlata. I ovo je sve nevjestino, (i po drugijem krajevima zove se *poljevačina*.)” Karadžić, Vuk St. 1849. 87. Ugyanez: Karadžić, Vuk St. 1867. 250—251.

²⁸ „Sutra dan u razvitku rujne zore... mlada... onda svima svatovima poliva da se umiju, a svoj peškir, koji za to spremala i koji se zove *polivači peškir* drži na ramenu, i daje te se ubrisuju.” Karadžić, Vuk St. 1867/A. 373.

²⁹ „U jutru mlada mora ustati rano, naložiti vatru, doneti vode, i politi svekru i drugima da se umiju. U praznične dane valja ona da počeslja svekra; da ga svakad isprati kad polazi, i da ga dočeka, kad dolazi!” Miličević, Milan Dj. 1894. 219.

Utána két lány megy, egyik mosdótálat és kancsót tart a kezében, a másik nyújtja a törülközőt. Aztán az újasszony ugyanilyen módon a többi lakodalmas vendég elé járul, sorban a rangnak megfelelően, s azok is kezét mosnak... Az após arany gyűrűt vesz elő vagy más ajándékot... majd minden lakodalmas vendég ajándékot dob a mosdótálba pénz vagy ékszer formájában. Ez a mosdatópénz, és mind, ami összegyűl, az újasszonyt illeti.”³⁰

A náhie katolikus vallású lakosai körében szintén ismert volt a szokás: „Másnap, az első együtt töltött éjszaka után az újasszony vizet tölt a háziaknak mosdás céljából, asszonya pedig ajándékba törülközőket osztogat. Az ajándékozottak pénz ajándékoznak az újasszonynak. Ezt nevezik mosdatásnak.”³¹ A Breza melletti Župci falu szokásai közt így szerepel a mosdatás: „A lakodalom alatt az újasszony vizet önt a lakodalmasoknak mosdás céljából az elhálás után, ezek viszont megajándékozzák.”³²

A Crna Gora-i Vasojevićiben ugyancsak feljegyezték a szokást: „Másnap reggel az újasszony egy vödör vizet hozott és először a vőfélyeknek, aztán sorban a többi lakodalmasnak öntött mosdás céljából. A mosdás után minden lakodalmas ajándékot adott képességei szerint.”³³ Hercegovinai adat a következő: „Az esküvő másnapján ebéd előtt az újasszony a vőfély segítségével minden nászvendégnek vizet töltött kézmosás céljából, azok pedig pénz- vagy ékszerajándékot adtak neki.”³⁴

Az Osztrák—Magyar Monarchia délszláv lakosságának magyar nyelvű szokásleírásai közt is megtalálható a lakodalmi hajnali mosdatás és az érte járó mosdatópénz leírása. A délmagyarországi szerbek századforduló táji szokásai közt szerepel az alábbi, Hadzsics Antal leírásában: „A menyecske másnap reggel vizet és törülközőt vesz elő, és sorban minden vendégnek vizet tölt; egy tálban vagy medencében (kárlica) megmosdának a vendégek, és pénzt vetnek a tálba. Ezt a pénzt polivacsának (mos-

³⁰ „Mlada sa deverom prilaze najpre svekru, i poljubi ga u ruku. Za njom idu dve devojke, jedna nosi ibrik i legen, a druga maramu. Prva poliva svekru, a druga dodaje maramu. Zatim mlada na isti način prilazi ostalim svatovima, redom po starešinstvu, i oni umivaju ruke... Svekar izvadi zlatan prsten ili ezdar... i svaki (svat — J. K.) baci u legen dar u nakitu ili u novcu. Ti su darovi poljevačina i sve što se sakupi pripada mladi.” Filipović, Milenko S. 1949. 168.

³¹ „Sutradan posle prve joj bračne noći... mlada poliva ukucanima a jeganja deli peškire kao poklon. Oni pak darivaju nevestu novcom. To se zove polievanje.” Filipović; Milenko S. 1949. 172.

³² „Za vreme svadbe mlada poliva svatovima posle svodenja, a oni nju daruju.” Fabijanić, Radmila—Kajmaković, Radmila 1973. 162.

³³ „Drugo jutro rano mlada je donosila vijedro vode i posipala prvo djevrima, pa zatim redom ostalim svatovima. Svaki svat bi posljuje umivanja darivao novcem po mogućnostima.” Vukmanović, Jovan 1965. 149—150.

³⁴ „Sutra dan posle vjenčanja pred ručak, nevjesta će uz pomoć devera svakom svatu i svadbaru posuti vodu da operu ruke, a oni će joj davati darove u novcu i nakitu.” Slijepčević, Miloš 1965. 157.

dópénz) nevezik.”³⁵ Némileg fölületesebb megfigyelésre valló adat található 1857-ből a Római Sáncok vidékén lakó „rácok” lakodalmi szokásai közt Részó Ensel Sándor könyvében: „Reggel a menyasszony vizet hoz, hogy abban a vendégek megmosdjanak, s aztán pénzét vessenek.”³⁶ A legfrissebb adat (1981) Közép-Szerbia északkeleti részének szokásai közt ad igen jó leírást a bennünket érdeklő rítusról: „A nászéjszaka után reggel az újasszony elsőnek kelt fel, rendet tett a házban, és tüzet rakott. Utána rendszerint vízre ment a vőfélyvel és az asszonyával vagy az újemberrel és a lányokkal, helyenként a napával és más házbeliakkal is. A vízből, amit magával hozott, öntött a házbelieknek mosdás céljából, a terület délnyugati és középső részének falvaiban pedig a komának, a násznagynak és a többi lakodalmasnak, mert azok rendszerint a lakodalom egész tartama alatt nem távoznak el. Akinek vizet önt, mindenki apró pénzdarabot vet neki a vízbe.”³⁷

A magyarországi szerbek életét leíró Juga Velimir nem említi a rítust, legalábbis nem e fent leírt változatban. Mindössze arra utal, hogy a menyecske a lakodalom után hat héten belül tartozik a férjével együtt meglátogatni a kumot s megmosni a lábát.³⁸ Hasonló adatokat idéz M. S. Filipović a bánáti Jarkovacról, olyan szokásként, amelyet 1949-ben már nem gyakoroltak az ottani szerbek.³⁹ A magyarországi baranyai délszlávok lakodalmi szokásai közt jegyezték föl, hogy „az após lábait az új menyecske szokás szerint több hónapon át mosta”.⁴⁰ Magyar adatra, amely a menyasszony ilyen jellegű kötelezettségére utalna, eddig nem bukantam.

A magyar adatok mellé felsorolható komparatív anyag azonban ezzel nem merül ki. Bolgár adatok szólnak arról, hogy a rítus — a megfelelő különbségekkel — náluk is ismeretes volt. Strausz Adolfot idézem: „Ezután végbemegy az esküvő, melynek megtörténtével a leánynak újra két korszót adnak, melyekkel a zelvák kíséretében vízért megy. Visszatértekor az udvaron a legény összes rokonai ajándékot kapnak, mégpedig a következőképp: sorban a nevesta elé járulnak, ki a korszóból vizet tölt a kezükre, hogy azt megmossák, s aztán a leány anyjától az ajándékot átvettyéik. Viszonzásként mindenki egy pár garast dob a korszóba.”⁴¹

³⁵ Hadzsics Antal 1891. 637. Ugyanaz: Hadzsics Antal (1909). 376.

³⁶ Részó Ensel Sándor 1867. 234.

³⁷ „Posle prve bračne noći izjutra, nevesta je prva ustajala, uređivala je kuću i ložila vatru, zatim redovno odlazila na vodu sa deverom i zaovom, ili sa mladoženjom i devojkama, a negde i sa svekrvom i drugim ukucanima. Vodom, koju donese, polivala je ukucanima da se umiju, a u selima jugozapadnog i srednjeg dela oblasti polivala je kumu, starom svatu i drugim svatovima, jer oni obično ne odlaze za sve vreme dok traje svadba. Svako, kome poliva, daruje je novčićem, koji baci u vodu.” Pantelić, Nikola 1981. 225.

³⁸ Juga Velimir 1913. 137.

³⁹ Filipović, Milenko S. 1955. 109.

⁴⁰ Sarosác György 1972. 287.

⁴¹ Strausz Adolf 1892. 103.

Vajdasági recens román adatok is vannak, amelyek bizonyos eltérések ellenére is a tárgyalt kérdéshez tartoznak. Malo Središtén a lakodalom másnapján a menyasszony és a vőlegény vízre megy, s csebet visz magával. Amikor telemerték vízzel, a menyasszony először az ipának, majd a napának önt belőle, hogy megmosdjanak. A maradék vizet kiöntik, majd újra megtöltik a csebet, és a ház bejárata elé állítják. Aki a házba belépnek, pénzt vetnek bele.⁴² Vajdasági ruszin vonatkozással nem rendelkezünk, de van egy ruszin adat, amely valószínűleg ebbe a körbe vonható, bár értelmezésének lehetséges változata — mint látni fogjuk — valószínűleg nem azonos a lakodalmi hajnali mosdatásával. „A várva várt reggel (a lakodalom napja — J. K.) felvirradván, a menyasszony és a vőlegény kimennek a legközelebbi forráshoz vagy patakhoz, s megmosdanak. Azon vízbe pedig, mely számukra ezen alkalommal merítettek, a názsereg pénzt dob.”⁴³

Az egymás után ismertetett magyar és délszláv (valamint bolgár, román és ruszin) adatok igen magas fokú hasonlóságot vagy azonosságot árulnak el. A rítus eredetének és funkciójának ismerete nélkül azonban kockázatos lenne kijelenteni, hogy melyik népnél beszélhetünk autochton szokásról, s mely (vagy melyek) tarthatók a rítus átvétel általi meghonosítóinak. Mindenesetre, ha számba vesszük az itt felsorolt adatok földrajzi megoszlását, akkor már most csábítóan látszik a szláv eredet említése. A *Magyarság Néprajza* szerzőjének utalása is azon alapulhat, hogy a szokás magyar nyelvterületen a déli, a szlávssággal évszázados kapcsolatban élt magyar népesség körében nyert elsősorban lejegyzést, a mai Vajdaság területén és a mai Magyarország déli részein.

A rítus magyar változatainak elemzéséről, illetőleg a szokás funkciójának megfejtéséről nincs tudomásom. A délszláv lakodalmi szokások archaikus elemeinek vizsgálata⁴⁴ azonban — úgy látszik — több megfejtési lehetőséget is felkínál, amely talán a magyar változatok megfejtését is elősegítheti vagy megoldhatja. A hagyományos szláv lakodalmi szokásokat összefoglaló szlovák monográfia más elképzelés alapján szól a tárgyalt adatokról, tehát azt is figyelembe kell venni.⁴⁵ Mindennek fényében igen valószínűnek látszik a rítus szláv vagy ennél tágabban értelmezhető eredete.

A továbbiakban először személyre kell venni a felsorolt variánsokban megmutatózó közös, illetve elkülönítő elemeket. Hogy szinte mindegyikben előfordul a menyecskéknek járó ajándék, pénz, drágaság, ékszer említése — mint láthattuk, a szláv adatok polivačaként, egy magyar

⁴² Maluckov, Mirjana 1973. 273.

⁴³ Szabó Oreszt 1913. 153.

⁴⁴ A Jugoszláv Folklorista Társaságok Szövetségének (Savez udruženja folklorista Jugoslavije) 1965-ben, Celjében megtartott XII. kongresszusán külön szekcióban tárgyalták a fenti kérdést. Az anyag megjelent a kongresszus munkálatainak kötetében: *Rad XII. kongresa* 1968.

⁴⁵ Komorovský, Ján 1976. 260—264.

adat mosdatópénzként említi —, néhány kutatót arra csábított, hogy egyszerűen ajándékszerzési alkalomként tüntesse fel.⁴⁶ Ez a megoldás, valamint az, hogy a vendégek felfrissülése a célja, mint látni fogjuk, nagyon valószínűtlen megfajtési lehetőségnek tűnik. A délszláv irodalom alapján — mint látni fogjuk — a megoldás egészen másutt keresendő.

Először a rendelkezésre álló magyar adatokat szemügyre véve szembe-tűnő, hogy a rítus központi figurája minden esetben az újasszony (menyecske), bár néhány adat menyasszonyként említi. A megnevezés egyáltalán nem mellékes, sőt elsőrangú fontosságú, a két megnevezés között minőségi különbség van: a menyasszony részese a lakodalmi szertartásnak, de mindaddig, amíg be nem kötik a fejét, illetve régen: míg meg nem történt a hajnali elhálás, tehát a konzumáció, nem nevezték újasszonynak, vagyis menyecskének. Az újasszony (menyecske) túl van az asszonnyáavatási rítuson (elhálás, konzumáció), tehát a mikroközösség egyik korcsoportjából (nagylánykor) átlépett egy magasabb minőségbe (felnőttkor, asszonyok csoportja). Vizsgálatunk szempontjából — mint látni fogjuk — egyáltalán nem mindegy, hogy menyasszonynak vagy újasszonynak nevezzük-e a rítusban részt vevő központi figurát. Nyilvánvalóan a lejegyzések pontatlanságából és a részleteknek nem tulajdonított jelentőségből fakad, hogy a megnevezésnek igen tarka képe tárul az olvasó elé. Ez a délszláv adatokban is szembe-tűnő, bár ott kevesebb a tarkaság.

A második egyöntetűnek látszó mozzanat az, hogy a rítusra mindig hajnalban kerül sor. Ez pedig ugyancsak az előbbieken mondottakat támasztja alá: hajnalra mindig megtörtént a menyasszonyfektetés, tehát ez is azt bizonyítja, hogy a rítus központi figurája az újasszony. A néhány eltérő adat a megfigyelés vagy leírás hiányosságaiból fakadhat. Néhány adatunkban a központi figura segítségül előfordul a vőfély vagy más közeli nőrokon, esetenként a nyoszolyólányok. Az a gyanúnk, hogy ez későbbi fejlődés, annál is inkább, mert egyik adatunkban a vőfély kimondottan komikus funkcióban fordul elő⁴⁷, s ez, mint látni fogjuk, teljes egészében elüt az általunk lehetségesnek tartható értelmezéstől.

Egyetlen adatunk kivételével az újasszony *megmosdat* valakit vagy valakiket, esetenként meg is törli az arcukat. Egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy a meghatározott lakodalmi vendégek megfésülése milyen értelmezési lehetőséget kínál. Mindenesetre fontos, hogy Szeged kapcsán következetesen említik a feljegyzők. Fontosnak tartjuk azt a mozzanatot is, hogy a magyar adatokban a menyecske *mosdat*, a később elemzendő délszláv adatokban pedig csak *vizet önt*, s a vendégek maguk mosdanak vagy mossák meg a kezüket.

Minden valószínűség szerint igen fontosnak kell tartanunk azt a mozzanatot, amelyet a magyar adatok egy része hangsúlyoz, nevezetesen: a

⁴⁶ Knežević, Milivoje 1965. 192.

⁴⁷ Katona Imre 1962. 148.

rítus központi figurájának tevékenysége a férfivendégekre irányul: megmosdatja őket, és kizárólag őket fésüli meg! Ha közelebről is megnevezi az adat a férfivendéget, akkor az olyan személy, aki a lakodalmi tisztviselők hierarchiájában bír fontos szereppel (kisvőfély, az újasszony ipa), vagy pedig a menyecske későbbi élete során (az apósa). Föltehető, s ez látszik összhangban lenni a későbbi értelmezési kísérlettel, hogy a „vendégek” és a „mindenki” későbbi, másodlagos fejlemény, amikor a rítus elvesztette eredeti funkcióját, értelmezése feledésbe merült.

Szinte minden adat megemlíti, hogy a menyecske fáradságáért pénzt vagy más ajándékot kapott. Azt a lehetőséget, hogy ez a mozzanat csak egyik módja volt a fiatal pár pénzszerzési lehetőségeinek, nagy óvatossággal kell kezelniük. Mint látni fogjuk, a vendégek (s ami talán ennél is fontosabb: a férfiak!) által adott ajándék vagy pénz egészen más funkciót tölthetett be. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a szájani adat szerint az újasszony meg is csókolta az újember *férfitrokonait*. De a többit nem!

A délszláv adatok tanulságai hasonlóak; vegyük azokat is sorra. A központi figura itt is az újasszony (mlada), bár ez az elnevezés menyasszonyként is értelmezhető. (Szinonímája a nevesta, amely csak menyasszonyt jelent.) Az újasszony akciójának időpontja itt is a hajnal vagy a reggel, bár bizonytalan adatok (pl. a lakodalom ideje alatt) itt is vannak. Több adat kimondottan arra utal, hogy a nászéjszaka (elhalás, konzumáció) után kerül sor a rítusra. A délszláv adatok egyikében sem szerepel, hogy az újasszony maga is érintené a vendégeket (tehát megmosdatná őket), csupán az, hogy *vizet önt vagy tölt* nekik, hogy megmosdjanak vagy megmossák a kezüket. Kézmosás a magyar adatok közt nem fordul elő. (Nyilvánvaló, hogy proxemikai elemzéssel erre a kérdésre is választ lehetne kapni. Ennek eredménye minden bizonnyal még inkább kidomborítaná a rítus — a lakodalmi hajnali mosdatás — survival jellegét a magyar és délszláv lakodalmi szertartásban egyaránt.)

Igen érdekes és a magyar adatokkal sok tekintetben azonos következtetés vonható le azoknak a délszláv adatoknak a sorából, amelyek az újasszony akciója által érintett személyekre vonatkoznak. Bár a délszláv adatok közt nem leltem olyanra, amely kizárólag a férfiakat jelölné meg mint olyanokat, akiknek vizet tölt az újasszony mosdás céljából. Számos adat szól azonban olyan lakodalmi tisztviselők viselőjéről, amelyeket az archaikus lakodalmi rendben kizárólag férfiak tölthettek be. S itt a sorrendnek is jelentőség tulajdonítható: az adatok szerint a menyecske először a vőfélyeknek (ezek a délszláv lakodalmakban a leggyakrabban az újember fivérei), a komának, az ipának vagy a násznagynak tölt vizet mosdás céljából, csak aztán a többieknek. Van olyan adat is, amely hangsúlyozza, hogy a menyecske akciójának sorrendje a lakodalmi tisztviselők hierarchiája által meghatározott. Említést érdemel, bár itt sem általános, hogy a menyecske segítői közt adatok szólnak a vőfélyekről,

lányokról. (Ahol a vőfély segítőként van jelen, ott természetesen nem képezi a központi figura akciójának tárgyát.)

Végül mindössze néhány adat nem említi a vízöntésért járó pénzt (mosdatópénz, polivača), amelyet az újasszony ilyenkor kapott. Nyilván nem véletlen, hogy az ajándékok közt igen sok esetben szerepel arany, ezüst, ékszer, tehát egyáltalán nem kis értékről lehetett szó. Ahol nem történik említés a mosdatópénzről, ott minden bizonnyal az adatok hiányosságára vagy a lejegyzés felületes voltára kell gyanakodnunk.

A magyar és délszláv adatok mellé felsorolt bolgár és román adat közül a bolgár az előbb említettek körébe tartozik. A román adat azonban tartalmaz olyan elemeket, amelyeknek elemzése bizonyos tekintetben más irányba mutat, mint magának a mosdatásnak a kérdése. Erről majd a továbbiakban.

Összegezve most már a magyar és a délszláv adatokból kihámozható rítuselemeket, az alábbiakat mondhatjuk: a lakodalmi szertartás vége felé, az elhálás, tehát a menyasszony asszonnyá avatása után, hajnalban a menyecske megmosdatja vagy megfésüli, illetve mosdás céljaira vizet tölt a lakodalom elsősorban fontos férfivendégeinek. Ezek után a férfiak pénzzel vagy más drágasággal kedveskednek az újasszonynak. (A fenti modelltől eltérő adatokat külön említettük, azzal, hogy azok valószínűleg későbbi fejleménynek tarthatók. Azoknak bevonása ugyanis nem lenne lehetővé az alább következő értelmezési elképzelést.)

Minden bizonnyal a *jus primae noctis*nak egykor a déli szlávok körében is ismert és gyakorolt szokása, illetve ennek eltűnése és más szokásokkal való felváltása az, ahol a hajnali mosdatás szokásának értelmezése keresendő. A délszláv lakodalmi szokások leírásai közt példákat lehet találni arra, hogy a szerzők az első éjszakára való joggal kapcsolatban szinte recens szokásokról beszélnek, amelyek szerint a nászéjszaka elhálása nem történt meg a lakodalom keretében, hanem néhány nap, sőt ennél sokkal hosszabb halasztást is szenvedett.⁴⁸ Ezzel kapcsolatban T. R. Đorđević az apokrif Tóbiás Könyvében olvasható történetből kiindulva annak a véleményének adott kifejezést, hogy a délszlávoknál is ismert elhálás-halasztás religiózus eredetű.⁴⁹ Nála nem történik említés arról, hogy a vőlegénynek, illetve az újházasnak férji jogaiba való beiktatása, amely nem történik meg a lakodalom kereteiben, tulajdonképpen a *jus primae noctis* más férfi vagy férfiak számára való fenntartásából ered. Éppen ezért nem hatnak meggyőzően Đorđevićnek azok az állításai és értelmezése, amelyek szerint az a tény, hogy a nászéjszakát a menyasszony vagy a vőfély (dever) vagy a mászaggal (*stari svat*) vagy később a napával vagy más idősebb nőrokkal töltötte, tulajdonképpen azt célozta,

⁴⁸ Djordjević, Tihomir R. 1934. és az ott idézett bő irodalom, valamint: Pantelić, Nikola 1981. 223–224. Továbbá számos adat a *Rad XII. kongresa* 1968. megfelelő tanulmányában.

⁴⁹ Djordjević, Tihomir R. 1934.

hogyan az újpárt megóvják a „gonoszok” és „rosszak” ártó hatásától, hisz azok éppen a nászéjszakán törekednek a fiatal pár életének és leendő leszármazottjának megrentására.

Az újabb délszláv lakodalmi irodalom világosan különbséget tesz a menyasszonnyal háló férfiak (vőfély, násznagy, koma), valamint a nők (a napa vagy más idősebb nőrokona) között. Míg az első esetben világosan az első éjszaka elhálásának jogát látja, a másodikban pedig éppen ezzel ellentétben — nyilvánvalóan egy jóval későbbi szokásjogi elképzelés érvényesítéseként — a jus primae noctis érvényesítésének megakadályozását.⁵⁰ A kettő tehát egyáltalán nem tartozik azonos megítélési körbe.

Hogy a vőlegény férfirokonai vagy barátai, akik a lakodalmi szertartásban és hierarchiában a legfontosabb posztokat töltötték be, miért formálhattak jogot az első éjszaka elhálására, ezzel kapcsolatban már Edward Westermarck is adatokat sorakoztat fel az emberi házasság történetét feldolgozó és sokat idézett monográfiájában.⁵¹ Eszerint a vőlegény férfirokonainak vagy barátainak átengedett jus primae noctis a nőrablással hozható összefüggésbe: a rablásban részvevők jogot formáltak a menyasszonnyal való szexuális kommunikációra. Hercegovinai adatokra alapozva tulajdonképpen ugyanerre utal M. Slijepčević is, amikor azt írja, hogy a nőrablásban részes vőfély és a többi rabló is éppen olyan jogot formált a menyasszonyra (szexuális tekintetben), mint maga a vőlegény.⁵²

(Jusson eszünkbe, hogy a lakodalom menetében, a magyarban és a déli szlávban egyaránt, a vőlegénynek tulajdonképpen csupán mellékes szerep jut, a legfontosabb feladatokat és teendőket éppen azok a személyek végezték és végzik, akik az előbbieken említettek, s akik a fentebbi elképzelés értelmében részt kívántak a menyasszonnyal való szexuális kommunikációban.)

Van egy minden bizonnyal túlzottan egyszerűnek vélhető értelmezési kísérlet, amely szerint a mosdatópénz szedése azért vezethető vissza a nőrablás szokására, mert a menyasszony a víz öntésével „megbocsát” a rablásban részvevőknek, akik „mossák kezüket”, ugyanakkor pedig az ezért a szolgálatért adott pénzajándék tulajdonképpen a nőrablásban való bűnrészeség megváltását jelenti. Tehát egyfajta kibékülési aktusról van itt szó.⁵³

Ez a maga együgyűségében is igen szimpatikus értelmezési kísérlet azonban túl szimpla ahhoz, hogy hihető legyen. Annál inkább tartható célravezetőnek az a magyarázati elképzelés, amely szerint a mosdatópénz szedése voltaképpen egy ősi ajándékozási rendszernek a lecsapódása, s tulajdonképpen a férfi—nő viszonylatban megnyilvánuló — a jól ismert hiedelmi, konvencionális, valamint szokásrendszerekben ma is kitűnő pél-

⁵⁰ Pantelić, Nikola 1981. 224. valamint: Vukmanović, Jovan 1965. 150.

⁵¹ Westermarck, Edward 1910. 54—55.

⁵² Slijepčević, Miloš 1965. 157. A nőrablásról a délszláv néphagyományban részletes adatokkal: Djordjević, Tihomir R. 1930. 60—90.

⁵³ Slijepčević, Miloš 1965. 157.

dákkal illusztrálhatóan működő — női alárendeltségi-elmarasztalási-másodrendűségi rendszer bomlási folyamatának illusztrációja.⁵⁴ Említettük az előbbieken a menyasszonnyal való elhálási jogot a vőlegény férfirokonai valamint barátai esetében, akik a lakodalom legfontosabb tiszttségviselői. A menyasszonytól kapott ilyen szolgálat fejében ajándék járt. A családi élet és a társadalmi formációk, valamint az erkölcsi normák gyökeres átalakulásával a jus primae noctisra való jog megszűnt (Crna Gorában az adatok szerint még századunk húszas-harmincas éveiben is gyakorolták⁵⁵), de a menyasszony egyéb szolgálatai a lakodalom folyamán részben megmaradtak. Egyes kutatók abban látják a lakodalmi hajnali mosdatás funkcióját, hogy a menyasszony ezzel a cselekedetével helyettesítette a férfiakkal való elhálás kötelezettségét, az ajándékozás azonban megmaradt. Az újasszony kötelezettségei közt szereplő egyéb teendők: hogy az ipának vagy a násznagynak köteles huzamosabb ideig lábat mosni, hogy kezét csókol vagy megcsókolja őket, valamennyi ugyancsak a női alárendeltség körébe vonható vagy az által érthető meg.⁵⁶

A magyar lakodalmi hajnali mosdatással kapcsolatban nem ismerek értelmezési kísérletet, de a magyar és a délszláv adatok nagyfokú azonosága, valamint az adatok földrajzi elterjedtsége valószínűsítheti, hogy a magyar adatok esetében is érvényes értelmezési kísérletről van itt szó. Sőt: a magyar adatok néhány mozzanata nagyszerűen kiegészíti azt a képet, amelyet a délszláv adatok alapján kapunk. Az a tény, hogy az újasszony csak a férfivendégeket fésüli meg, valamint az, hogy csak a vőlegény férfirokonait csókolja meg, mind igen jól beleillik a fent vázolt képbe. Elképzelhető, hogy a magyar lakodalmi szokásoknak ez a minden kétségen kívül igen elszigetelt és sajátos survivalja olyan mozzanatot őrzött meg, amelyek a délszláv forrásokban kevés adattal szerepelnek vagy nem nyertek lejegyzést.

A magyar nyelvű irodalomban nincs nyoma annak, hogy a magyar lakodalmi hagyományban gyakorolták volna a jus primae noctis.⁵⁷ Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a magyarságnál éppen úgy meglehetett, mint az archaikus hagyományokat sokkal hosszabb ideig megőrző Balkánon. Csak példaként említjük meg, hogy a magyarságnál a vendégnek a szexuális kommunikációra való joga a család nőtagjai közül valakire még századunk harmincas éveiben is gyakorolható szokásnak számított.⁵⁸ Minden bizonnyal Veselin Čajkanovićnak, a kitűnő szerb etnológusnak az elemzésével lehetne ennek a szokásnak a gyökereire rámutatni. Ő ugyanis a vendéglátásnak a szexuális ellátásra is kiterjedő változatát elemezve,

⁵⁴ Knežević, Nikola 1965. 135—136.

⁵⁵ Vukmanović, Jovan 1965. 149—150.

⁵⁶ Knežević, Nikola 1965. 135. A lábmosás egyéb vonatkozásait elemzi főként a szexuális vendégbarátság kapcsán: Čajkanović, Veselin 1924.

⁵⁷ Tárkány Szücs Ernő 1981. 309.

⁵⁸ A szexuális vendégbarátságra magyar adatokat említ: Tárkány Szücs Ernő 1981. 285—286.

impozáns eruditaként (ahogy egyéb tanulmányaiban is látszik), a theophaniával magyarázza.⁵⁹

Külön értelmezési elképzelés alakult ki azzal a mozzanattal kapcsolatban, hogy az újasszonynak vagy pedig az újpárnak (sokszor a legközelebbi rokonai kíséretében, ahogy néhány adatunk mondja) hajnalban vízre kellett mennie (folyóhoz vagy a legközelebbi forráshoz), s onnan kellett vizet hoznia vagy ott kellett megmosdania. Ezzel a rítusmozzanattal kapcsolatban Čajkanović annak a véleményének adott kifejezést, hogy mindez tulajdonképpen szintén része az átmeneti rítusnak: a házközösségbe lépő új tagnak (az újasszonynak) kötelessége folyóvízre mennie, mert az az őt befogadó család őseinek tartózkodási helye. A vízbe vetett pénzdarab pedig világosan utal a cselekmény áldozati jellegére.⁶⁰

Komorovský összefoglaló monográfiája, amely a hagyományos szláv lakodalmat tárgyalja, külön fejezetet szentel a hajnali mosdatásnak.⁶¹ Ebben a részben egész sor délszláv adattal illusztrálja az általunk is tárgyalt polivačina szokást. Adatai teljes egészében nem azonosak az általunk idézetekkel, ennek ellenére azonban az ott idézett délszláv rítusok azonosak. Komorovskýnál utalás történik horvát, szlovén és macedóniai leírásokra is, emellett még szlovák, lengyel, orosz és ukrán adatokat idéz. A szerző már a fejezet címében is más értelmezést ígér, mivel purifikációs rítusoknak nevezi őket.

Komorovský szerint a négylapnyi szövegben idézett adatok a rituális tisztálkodás szláv megnyilvánulásai⁶², s minden tekintetben igen nagy fokú archaizmust árulnak el. A vízzel végzett purifikációs rítusok mellett néhány adatot idéz a tűz megtisztító hatásával kapcsolatban is. Nyilvánvaló, hogy a magyar lakodalmi hagyományban idézett menyasszony-porkolás szokása is ugyancsak egyfajta purifikációs rítus változata.⁶³

Ha egybevetjük az újabb délszláv irodalom felfogását a mosdópénz szedésével kapcsolatban és Komorovský fentebb idézett elképzelését, akkor megkockáztathatónak látszik a két értelmezés egymást kiegészítő voltának felvetése. Bizonyosnak látszik ugyanis, hogy a vőlegény legközelebbi férfirokonainak vagy a lakodalom más rangos férfi tisztségviselőinek az első éjszakára való joga (a jus primae noctis), illetve ennek elmaradása és a helyette gyakorolt mosdatási—vízöntési rítus ilyenfajta magyarázata nem zárja ki magának a mosdatásnak purifikatív voltát. Minden bizonnyal nagyon archaikus tradícióegyüttesről van itt szó,

⁵⁹ A kérdés jó áttekintése délszláv adatokkal: Čajkanović, Veselin, 1924.

⁶⁰ Čajkanović, Veselin 1973. 172. és 474.

⁶¹ Komorovský, Ján 1976. 260—264.

⁶² Komorovský munkájára Györgyi Erzsébet hívta fel a figyelmet. A dolgozatban felvetett kérdéssel kapcsolatban vele folytatott beszélgetésben maga is annak a felfogásnak adott kifejezést, hogy a lakodalmi hajnali mosdatás bizonyára a rituális tisztálkodásra vezethető vissza. Segítségéért köszönet illeti Györgyi Erzsébetet.

⁶³ Vö. Györgyi Erzsébet—Maác László 1980.

amelynek egyes elemeit kísérelték meg értelmezni a fentebb idézett kutatók.

Természetesen szó sincs arról, hogy jelen dolgozatunk bármilyen tekintetben is „megoldását” adná ennek a nagyon összetett és minden bizonynyal csak további összehasonlító-adatfeltáró aprómunkával megvilágítható rítusnak eredete és elterjedése kérdésében. A magyar változatok mellé felsorolt délszláv (és esetlegesen lelt egyéb) variánsok voltaképpen a hasonló egybevető munkálkodás szükségességét példázzák, s meggyőző módon utalnak arra a halaszthatatlan adósságra, amely a magyar nép és a környező népek (köztük a szlávok) hagyományvilágának összehasonlító vizsgálata terén még törlesztésre vár.

Ha a jelen dolgozatunknak bármiféle eredménye van, akkor az abban keresendő, hogy hagyományaink egyes elszigetelt rítusai elképzelhetően a környező népekkel hosszú időn át folytatott együttélés következtében nyerték el formájukat, s az egymás mellett élés természetesen hozta magával a tradíció mindkét irányban ható, átadási—átvételi alakító hatását. A jelen pillanatban úgy látjuk, hogy a lakodalmi hajnali mosdatás rítusa is az ilyen, adott körülmények közt természetes folyamat produkuma, amely a kétségbevonhatatlan eltérések ellenére is azonos eredetre vezethető vissza.

IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR

1933 Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson. A szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára IV. Szeged.

1943 A parasztlelet rendje. In: Bartucz Lajos szerk.: A magyar nép. A művelődés könyvtára 9. Budapest. 201—248.

1957 Szegedi szótár I—II. Budapest

BELLOSICS BÁLINT

1909 Magyarok. In: Borovszky Samu szerk.: Bács Bodrog vármegye monográfiája I. Budapest. 320—354.

ČAJKANÓVIĆ, VESELIN

1924 Gostoprinstvo i teofanija. In: Studije iz religije i folkloru. SEZb XXXI. Beograd. 1—24.

1973 Svekrva na tavanu. In: Mit i religija u Srba. Izabrane studije. Beograd. 169—179. (473—475).

DOMOTOR SÁNDOR

1942 Hagományokat tiltó régi egyházi rendelkezések a Tolna megyei Bogyiszlón. Ethnographia LIII. évf. 152.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT

1894 Újvidék története, Újvidék

FABIJANIĆ, RADMILA—KAJMAKOVIĆ, RADMILA

1973 Promene u narodnim običajima i verovanjima u Župci kod Breze. In: Glasnik Etnografskog instituta SANU XIX—XX. (1970—1971). Beograd. 149—175.

FILIPOVIĆ, MILENKO S.

1949 Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji. SEZb LXI. Beograd.

- 1955 Različita etnološka građa iz Jarkovca (u Banatu). In: Zbornik MS za društvene nauke 11. Novi Sad. 81—117.
- DORĐEVIĆ, TIHOMIR R.**
1930 Kupovina i otmica devojaka. In: Naš narodni život II. Beograd. 60—90.
1934 „Tovijine noći” u našem narodu. In: Naš narodni život X. Beograd. 3—28.
- GYÖRGYI ERZSÉBET—MAÁ CZ LÁSZLÓ**
1980 Lakodalmi tűz. (Lexikoncímszó.) Magyar Néprajzi Lexikon III. Budapest. 396.
- HADZSICS ANTAL**
1891 A délmagyarországi szerbek. In: Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képpben. Magyarország II. Budapest. 619—656.
(1909) Szerbek. In: Borovszky Samu szerk.: Bács Bodrog vármegye monográfiája I. Budapest. 368—386.
- HAJNAL IGNÁC**
1905 Egy népszokást eltöltő oklevél. Ethnographia XVI. 374—375.
- JUGA VELIMIR**
1913 A magyarországi szerbek. Nemzetiségi ismertető könyvtár IV. Budapest.
- JUNG KÁROLY**
1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék
- KÁLMÁNY LAJOS**
1882 Szeged népe. II. Temesköz népköltése. Arad
- KARADŽIĆ, VUK ST.**
1849 Risanski običaji. Ženidba. (Kovčežić za istoriju, jezik i običaje.) In: Etnografski spisi. Beograd. 1964. 58—96.
1867 Život i običaji naroda srpskoga. Ženidba. In: Etnografski spisi. Beograd. 1964. 221—260.
1867/A Svatovski običaji u Srijemu. Život i običaji naroda srpskog. In: Etnografski spisi. Beograd. 1964. 361—375.
- KATONA IMRE**
1962 Sárköz. Budapest
- KNEŽEVIĆ, MILIVOJE V.**
1965 Svadbeni običaji kao obred i inscenacija. In: Rad XII. kongresa 1968. 191—194.
- KNEŽEVIĆ, NIKOLA**
1965 Arhaični elementi u svadbenim običajima. In: Rad XII. kongresa 1968. 133—137.
- KOMOROVSKÝ, JÁN**
1976 Tradičná svadba u Slovanov. Bratislava
- KOVÁCS JÁNOS**
1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged
- A MAGYAR NÉPZENE TÁRA**
1955 III/A Lakodalom. Budapest. A lakodalmi szokások áttekintése XVII—XLII.
- MAGYARY-KOSSA GYULA**
1940 Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből IV. Budapest
- MALUCKOV, MIRJANA**
1973 Neke karakteristike svadbenih običaja kod Rumuna u jugoslovenskom Banatu. In: Analele Societatii de limba romana 3—4. Panciova—Zrenjanin. 1972—1973. 257—280.
- MILIĆEVIĆ, MILAN Đ.**
1894 Život Srba seljaka. SEZb I. Beograd.
- PANTELIĆ, NIKOLA**
1981 Tradicionalni elementi u ženidbenim običajima u severoistočnoj i delu

- centralne Srbije. In: Godišnjak ANU BiH XIX. Centar za balkanološka istraživanja knj. 17. Sarajevo. 199—229.
- RAD XI. KONGRESA**
1968 Rad XII. kongresa Saveza folklorista Jugoslavije. Celje 1965. Ljubljana.
- RAJKOVIĆ, ĐORĐE**
1881 Vladika Arsenije Radivojević i njegovo stradanje. (Slika iz novosadske prošlosti.) In: Letopis Matice srpske 1881. Knj. 127. 45—57.
- REIZNER JÁNOS**
1900 Szeged története. III. Szeged
- RÉSÓ ENSEL SÁNDOR**
1867 Magyarországi népszokások. Pesten
- SÁROSÁCS GYÖRGY**
1972 Baranyai délszláv népszokások III. In: JPM Évkönyve XIV—XV. (1969—1970). Pécs. 283—296.
- STRAUSZ ADOLF**
1892 Bolgár népköltési gyűjtemény I. Budapest.
- SZABÓ ÖRESZT**
1913 A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi ismertető könyvtár I. Budapest
- SZALLÁSI ÁRPAD**
1979 Egy kolera-kiadvány 1831-ből. In: Orvostörténeti Közlemények 87—88. Budapest. 307—309.
- SZENDREY ÁKOS**
1943 Házasság. In: A Magyarság Néprajza IV. Budapest. 157—177.
1956 Lakodalmi szokások gyűjtése. Útmutató füzetek néprajzi adatgyűjtéshez II. Budapest
- SLIJEPEVIĆ, MILOŠ**
1965 Tragovi arhaičnog u svadbenim običajima Hercegovine. In: Rad XII. kongresa 1968. 153—158.
- TALIÁN BÉLA**
1885 Vizeki Talián Béla alispán évi jelentése Torontál megye 1884. évi állapotáról. Nagy-Kikinda.
- TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ**
1970 Népi jogtudat Tömörkény István műveiben. Ethnographia LXXXI. 421—429.
1981 Magyar jogi népszokások. Társadalomtudományi könyvtár. Budapest
- TÖMÖRKÉNY ISTVÁN**
1963 Munkák és napok a Tisza partján. Budapest
- VUKMANOVIĆ, JOVAN**
1965 Arhaični elementi u crnogorskim svadbenim običajima. In: Rad XII. kongresa 1968. 145—152.
- WESTERMARCK, EDWARD**
1910 Az emberi házasság története. Szociológiai könyvtár. Budapest